

Є. В. ГАРАЩУК*Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова*

КУЛЬТУРА ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 43(4), с. 39–45

Досліджується культура політичного протесту як елемент політичної культури суспільства, розглядаються форми, цілі та витоки формування культури політичного протесту.

Зважаючи на те, що політична культура сама по собі є основною детермінантою політичного життя суб'єктів, вона виступає ще й основоположним чинником ефективності політичних та інших реформ, а також ефективності діяльності окремих суб'єктів. У зв'язку з цим і політичний протест матиме певну ефективність, дієвість, якщо він буде заснований на відповідній політичній культурі. Отже, актуальність дослідження такої проблеми, як “культура політичного протесту”, має величезний практичний і теоретичний зміст та суспільно-політичне значення.

Протягом тривалого часу у сфері аналізу культури політичного протесту йшло накопичення переважно емпіричного матеріалу і мав місце його систематичний опис.

Разом з тим, не можна не відзначити, що як відносно самостійний предмет наукового дослідження культура політичного протесту не аналізувалася. З цієї проблематики практично немає монографічних досліджень, як немає і строгих визначень, відображених у словниках та енциклопедіях. Загальновідомо, проте, що “протестні форми поведінки є складовою участі громадян у політичному житті країни. Політичний протест – це вияв негативного ставлення до політичної системи в цілому, її окремих елементів, норм, цінностей та політичних рішень у відкрито демонстрованій формі” – саме таке визначення на-

ведено в підручнику з політології колективу відомих авторів [1].

До вивчення проблем, супутніх зазначеній темі, належать роботи з теорії політичної культури, політичного протесту в його різних формах, політичної участі окремих груп населення, а також роботи, присвячені духовним елементам функціонування суспільства, духовній культурі, діяльності суб'єктів, партій і рухів.

У політичній науці широко розглядаються способи впливу на політичну систему політичної культури, що входить в систему як його складова. Але функціонування самої політичної системи значною мірою визначає модель політичної культури в цілому і культури протесту зокрема, оскільки остання безпосередньо залежить від характеру політичних відносин, інституціональної організації політичної системи, нормативних принципів, типу правлячого режиму.

Визначимо взаємовідносини культури політичного протесту як елемента політичної культури суспільства з іншими її складовими, а також форми, цілі та витоки формування культури політичного протесту.

Кожна політична система прагне відтворювати в ході політичної соціалізації такі риси політичної культури своїх громадян, які відповідають збереженню та стабільному функціонуванню цієї системи. Одним з найважливіших елементів політичної культури є

уявлення громадян про причини конфліктів і протестних рухів і про їх роль у політичному житті суспільства. Ставлення до уряду і політиків, особливості участі у виборах, протестну поведінку значною мірою можна пояснити у зв'язку з аналізом панівних в суспільстві політичних ідей, традиціями ставлення до сфери політики в цілому [2].

Набір форм та інструментів громадянської активності (action repertoire), — важливий показник характеру і динаміки політичної культури суспільства, перехід від протестних (захисних) дій, характерних для “реактивної” політичної культури, до дій креативних, в основі яких лежить рефлексія, а метою є як зміна політичної та культурної ситуації, так і самозміна громадянського актора.

Наведемо ці стадії:

- інформативна, або стадія “виклику”, коли держава або її окрема структура загрожує різко погіршити середовище безпосереднього проживання;

- реактивна — стихійний протест, у ході якого формується первинна ініціативна група;

- комунікативна — ініціативна група залучає місцеве населення в дискусію з виниклого конфлікту, збирає додаткову інформацію, залучає експертів та порадників зі сторони;

- перша стадія реалізації — ініціативна група намагається розв'язати конфлікт легальним шляхом, тобто через існуючі владні інституції;

- стадія рефлексії — провал цієї спроби змушує ініціативну групу переглянути репертуар своєї активності; мобілізуються прихильники для розширення коридору політичних можливостей, зокрема “прориву” на телебачення. Поступово дозріває ідея місцевої самоврядної спільноти, в критичних випадках — “комітетів громадського порятунку”;

- стадія самоідентифікації (активісти називали її стадією вироблення ідеології), або друга фаза інтенсивної рефлексії, коли стало необхідним не тільки визначити “хто ми?”, а й провести ціннісні і семантичні розмежування. Величезну роль у цьому відіграли мітинги та інші публічні дії, в ході яких проговорювалися і кристалізувалися діагностичні фрейми (від “ми — захисники наших помешкань і

дітей” до “ми — осередок самоврядного суспільства”);

- проектна стадія — розробка ініціативною групою власного проекту розв'язання конфлікту або програми поступової зміни локальної соціально-політичної ситуації. Усвідомлення необхідності співпраці з місцевою владою та господарськими структурами, спроби розширити структуру своїх політичних можливостей (розробка тимчасових положень “Про місцеве самоврядування”, просування своїх активістів на виборні посади до місцевих Рад);

- стадія повної або часткової самоорганізації у формі створення житлових кооперативів або кондомініумів, комітетів громадського самоврядування, громадських рад з житлової, екологічної та іншої політики при місцевих органах влади тощо. Ця креативна стадія знову зажадала поглибленої рефлексії, відходу від методів “прямої демократії” на користь легітимних форм дії (місцеві референдуми, лобіювання, судові тяжби, громадська експертиза). Звісно, групи різної політичної орієнтації практикували різні форми політичної дії: екологісти наполягали на професійній експертизі, анархісти — на розробці альтернативних людських поселень, патріоти — на масових діях на захист пам'яток історії та культури. Але в цілому репертуар дій цивільних ініціатив був цілком “раціонально-активістський” і в цьому сенсі надзвичайно подібний до політичної практики їх однодумців у Західній Європі [3].

Прагнення до нівелювання в господарських, соціальних справах згубно позначається на соціальній і політичній активності людей, здатність же викликати здорову змагальність у їх діяльності в рамках колективної та згуртованої праці слугує важливим проявом ефективності політичного керівництва на тому чи іншому підприємстві, в господарській галузі, територіальному регіоні.

На основі цього можна говорити, що поняття “культура політичного протесту” має містити якісну характеристику як комплексу уявлень, так і практичної діяльності різних суб'єктів у політиці.

Держава, будучи регулятором політичного життя суспільства, встановлюючи закони і правові норми, регламентуючи поведінку громадян, тим самим безпосередньо бере участь у процесі “політико-культурної творчості” [4].

Залежно від того, наскільки представницьким і легітимним є процес прийняття державних та інших політичних рішень, можна говорити про відповідність державного устрою нормам культури протесту.

Говорячи про цілі, завдання, засоби й принципи культури політичного протесту, потрібно насамперед чітко диференціювати власне культурну політику та оперативне управління поточними культуротворчими процесами як два різних рівні стратегії і тактики управління протестом.

Проблема особливостей масової свідомості сама по собі складна, мало вивчена і вимагає додаткових досліджень. Соціальне самопочуття, психологічне самовідчуття людей багато в чому залежить від економічної та політичної ситуації, яка визначає умови їхньої життєдіяльності й основні перспективи [5].

Одна з базових змінних політичної культури і, відповідно, культури політичного протесту — ставлення громадян до політичної системи (політичному режиму), ступінь її підтримки й довіри до неї.

Спробуємо знайти шляхи формування протестних рухів “знизу”. Які механізми поширення довірчих відносин?

Перший механізм — формування еліти протестного руху, інтенсивні контакти всередині якої не обмежені локальним або регіональним рівнем. Інституційними передумовами формування такої еліти є навчання в спеціальних навчальних закладах, періодичні спільні консультації і зустрічі для обміну думками, налагоджені канали інформаційного обміну.

Другий механізм — розвиток соціальної інфраструктури, що сприяє встановленню й розвитку міжособистісних відносин (створення кафе, барів, спортивних та культурно-масових організацій).

Саме відсутність або недостатній розвиток соціальної інфраструктури є однією з причин обмеженості міжособистісних відносин.

Третій механізм — інституціоналізація довірчих відносин. Інституційну позицію (профспілкового лідера, наприклад) займає людина, яка користується найбільшою довірою, нехай і має спочатку персоніфікований характер.

Нарешті, четвертий механізм — залучення засобів масової інформації. ЗМІ відіграли важливу роль у становленні робітничого руху як у цілому, так і сучасних протестних рухів. До числа функцій, які можуть взяти на себе ЗМІ, належать координація дій розрізнених спочатку локальних груп, допомогу у встановленні контактів між ними через поширення інформації про вимоги, колективних виступах, ідеологічних позиціях тієї чи іншої ініціативної групи (побудованої на міжособистісних контактах).

Визначення суб'єкта культури політичного протесту не можна обмежити лише державою та органами його управління. Суб'єкт, який здійснює культурну політику, це в першу чергу саме ж суспільство, лише скориговане державними інстанціями. Будучи одночасно і суб'єктом і об'єктом культурної політики, суспільство діє як самоорганізоване і розвивається як самостійна соціокультурна система, безперервно адаптуючись до мінливих умов буття (насамперед зміна своїх культурно-ціннісних орієнтацій, у дечому стимулюючих, і зміна соціальних потреб, визначених не в останню чергу міркуваннями соціальної престижності, ідейно-ціннісними установками).

Загальновідомо, що культурні стереотипи і сформовані в суспільстві норми політичного спілкування обумовлюють найзагальніші параметри комунікації, визначаючи рамки, в яких відбуваються масові інтерактивні зв'язки та здійснюються смислові контакти широких соціальних аудиторій. Саме єдність ціннісних підстав культури дає можливість людям сприймати доволі тонкі відтінки повідомлень, трактувати складні політичні тексти, інтерпретувати приховані образи влади [6].

У 1990-ті роки склалася система влади, яка найменше думала про створення своєї соціальної бази на основі ліберальних цінностей і про створення умов для формування

основ участі політичної культури. Наслідки цих реформ у питаннях формування культури протесту відчуються і донині, хоча протистояння влади й суспільства останніми роками значно зменшилося.

Найважливіші пріоритетні цілі формування культури політичного протесту можуть бути визначені таким чином:

- всебічний розвиток системи соціально-культурних ціннісних орієнтацій людини в суспільстві, побудова нових методик, у яких національні та історичні традиції співвідносяться із завданнями соціокультурної модернізації;

- допомога населенню у становленні адекватних новим умовам параметрів способу життя і “картини світу”, національно-культурної, соціально-економічної та державно-політичної ідентичності, форм духовного самовизначення і самовираження, громадської та індивідуальної соціокультурної свідомості;

- всемірний розвиток духовно-ціннісного компонента в усіх проявах соціальних інтересів і потреб людей;

- прилучення людей до знання та інтересу до всього різноманіття культур людства, їх духовне й інтелектуальне збагачення через це знання, виховання толерантного ставлення до іншого, незвичного, виховання потреби у доброзичливій культурній взаємодії, подоланні національної, конфесійної та соціально-політичної відчуженості;

- виховання демократичного і плюралістичного світорозуміння, розуміння того, що майбутнє людства визначить гармонійне поєднання особистої свободи (як умови самореалізації кожного) з культурою (як універсальним способом узгодження загальних інтересів) [7].

Величезну роль у формуванні культури політичного протесту відіграють суб’єктивні механізми, які можна визначити і як психологічні механізми, оскільки соціальні зв’язки і відносини в процесі протесту виступають засобом переходу зовнішніх вимог у внутрішню структуру особистості, перетворення зовнішніх вимог у суб’єктивну реальність індивідів.

Механізм формування культури політичного протесту має складну структуру, в якій

політичній соціалізації відводиться найважливіше місце. Політична соціалізація забезпечує виробництво політичних орієнтацій, відповідних сформованому типу і створює передумови для творчого процесу формування цінностей нового типу культури протесту. При цьому в єдиному механізмі формування культури політичного протесту особливе місце займають інституціональні механізми, які забезпечують трансляцію політичних цінностей, норм і зразків політичної поведінки, що є стрижнем культури політичного протесту.

Виходячи з того, що існують певні співвідношення між складовими політичної культури і соціально-політичними умовами її формування, спробуємо стисло прослідкувати, які обставини могли лежати в основі культури політичного протесту. По-перше, мова йде про особливості політичної ментальності народу; по-друге, про характер змін у житті і свідомості населення, що відбувалися в перебудовний період; по-третє, про стан суспільства у постперебудовний період.

Ставлення до уряду і політиків, особливості участі у виборах, протестна поведінка значною мірою можуть бути пояснені у зв’язку з аналізом панівних політичних ідей в суспільстві, традиціями ставлення до сфери політики в цілому. Слід мати на увазі й ту обставину, що відмінності в національних політичних культурах часто проявляються незалежно від типу пануючого політичного режиму [8].

У протестному русі початку 1990-х років особливе місце займає питання про пасивність. Причини такої пасивності не пов’язані ні з віком, ні зі статтю, ні з рівнем освіти, але їх можна розділити на групи:

- по-перше, загальні структури соціалізації руйнуються. Суспільство роздроблене. Ні держава, ні школа, ні навіть нація не здатні викликати почуття належності до суспільства;

- по-друге, промислове підприємство виключає людей з товариства, замість того, щоб включити їх в суспільство під впливом двох факторів: зовнішнього — загальне уявлення знижує робочу культуру і внутрішнього — завод більше не здатен відігравати певну роль у соціальній сфері;

- по-третє, неясність у визначенні загальних цінностей заважає налагодити зв'язки і знайти спільну мову між різними соціальними групами;

- по-четверте, двозначність ставлення до колективу. Незважаючи на те що колектив дискредитований як такий, слова робочих говорять про необхідність прагнення до солідарності та об'єднання для колективних дій.

Політична культура виборців включає в себе весь комплекс суб'єктивних орієнтацій відносно політики, а електоральна культура є частиною політичної і включає в себе лише ті орієнтації, які визначають позиції громадян у виборчому процесі. До них можна віднести: ідентифікацію щодо кандидатів та лідерів; тематичні або вихідні оцінки політичних подій; партійну ідентифікацію; ставлення до виборів як форми політичної поведінки.

Електоральна культура включає в себе знання про вибори, про кандидатів у депутати, їх програми, цінності та емоції, якими пояснюється поведінка виборців на виборах.

Політична культура електорату залежить від великої кількості факторів навколишнього середовища. На переваги виборців впливають такі чинники, як вік, конфесійна належність, стать, особливості первинної соціалізації. Є певні загальні тенденції поведінки окремих електоральних груп. Так, жінки в цілому менш активно, ніж чоловіки, беруть участь на виборах. Люди з вищим рівнем освіти показують найбільшу ступінь політичної участі у виборчому процесі. Абсентеїстів можна розділити на три великі групи. Першу становлять особи, які не беруть участь у виборах з об'єктивних причин (фізична неміч, раптова хвороба, інші обставини, які унеможливають відвідування виборчих дільниць). Другу становлять ті, хто, не маючи особливих підстав для невдоволення ситуацією в суспільстві і не прагнучи до серйозних змін, вважає для себе зайвим брати участь у виборчому процесі. Нарешті, до третьої входять індивіди, які негативно ставляться до існуючого порядку і / або не вірять у можливість внести корективи в політику за допомогою виборчих бюлетенів, або розглядають утримання від участі у виборах як форму нега-

тивного політичного впливу. До них примикає ще одна група абсентеїстів — голосуючих проти всіх політичних сил, які претендують на виборчі місця [9].

Звичайно, ці названі тенденції не абсолютні. Доволі часто виборець під впливом різних вражень і настроїв, невдоволений політичними партіями, різко змінює свої уподобання й орієнтації.

Політичну культуру електорату потрібно розглядати у її зв'язках:

- з політичною культурою суспільства, частиною якої вона є;
- з політичними орієнтаціями і політичною поведінкою індивідів, з політичною свідомістю суспільства;
- з політичною системою, яка створює відповідні умови для проведення виборів;
- з діяльністю різних політичних сил, їх агентів, які розробляють інформаційні та виборчі технології і, звичайно, з функціонуванням масової комунікації;
- з інституціоналізацією виборів, оскільки на цей процес особливий вплив чинить політична культура електорату [10].

Абсентеїзм можна розглядати як додаткове свідчення поглибленого відчуження громадян від влади, як прояв протестних настроїв, що зміцнилися останнім часом у суспільстві.

Чим вищим буде рівень політичної культури електорату, тим більшою вірогідність зміцнення інституту виборів. Нині в політичній культурі електорату ми нерідко стикаємось з багатьма факторами негативного характеру, тому у вчинках громадян проявляються політичний цинізм, скептицизм.

Постійна висока соціальна напруга унеможливорює реалізацію більш-менш значущої соціально-економічної програми, перешкоджає спільним діям, призводить до протистояння різних соціально-політичних сил у суспільстві, до величезних матеріальних і духовних втрат. Саме тому питанням соціальної напруженості останнім часом приділяється багато уваги.

Можна говорити про формування культури політичного протесту не тільки як комплекс уявлень, а й як сукупність навичок і вмінь, необхідних для ефективною політичної

діяльності. У рамках політичного протесту комплекс уявлень і вмінь у різних соціальних групах формується стихійно і відособлено і в ньому немає місця загальнокультурним факторам, або суспільство прагне до того, щоб політична взаємодія будувалася на загальнокультурних цінностях, вигідних для всіх.

Політична стабільність у суспільстві може бути досягнута не лише завдяки ефективній соціально-економічній політиці (якої поки також бракує), а й шляхом формування громадянського суспільства як основи макросоціальної стабільності.

У змісті політичної культури будь-якого рівня існує два відносно самостійних класи об'єктів. Перший носить стійкий характер, він представлений базовими політико-світоглядними, правовими, релігійними, ідеологічними та моральними нормами, які, по суті, характеризують культуру суспільства в цілому.

Отже, культура політичного протесту проявляється як статично, формуючи світогляд громадян, ставлення їх до влади в цілому і зокрема, уявлення про демократичні права і свободи, так і динамічно, визначаючи практичне застосування ціннісних орієнтацій і висловлюючись в акціях протесту: мітингах, страйках, абсентеїзмі.

За рахунок встановлення нових поведінкових зразків формуються нові нормативно-ціннісні орієнтації, що можуть призвести до зміни політичного режиму, державного ладу, органів і установ влади.

Література

1. *Конфліктологія*: [Підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Л. М. Герасіна, М. І. Панов, Н. П. Осіпова та

ін.; за ред. Л. М. Герасіної, М. І. Панова. — Х.: Право, 2002. — 256 с.

2. *Головатий М. Ф. Соціологія політики*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Головатий. — К.: МАУП, 2003. — 504 с.

3. *Яницкий О. Забытая страница новейшей политической истории России* / О. Яницкий / Pro et Contra. — 2003. — №2. — С. 28.

4. *Кілієвич О. Інституціоналізація аналізу політики в Україні* / О. Кілієвич. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ipras.org.ua/old/doc/journal/2008/01/jpspm_2008_01_p004.pdf

5. *Дроздовська О. М. Понятійно-категоріальний апарат масової свідомості як різновиду суспільної свідомості* // Гуманіт. вісн. Запорізької держ. інженер. акад. — 2007. — № 31. — С. 44–56.

6. *Дрожжина С. В. Культурна політика як проблема сучасного соціокультурного процесу*: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філос. наук: спец. — 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії". — Донецьк, 2004. — 23 с.

7. *Рукавишников В. О. Социальная динамика и социальная напряженность в обществе переходного периода* // Демография и социология. — Вып. 11. Личность и семья в эпоху перемен. — 1994. — С. 25–43.

8. *Мацієвський Ю. Від дефектної до керованої демократії? (тенденції трансформації політичного режиму в Україні після президентських виборів 2010 р.)*. Наук. записки ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. — Вип. 6. — С. 279–202.

9. *Москалюк А. Б. Критична теорія політичних партій Мойсея Острогорського*: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук: спеціальність 23.00.01 — "Теорія та історія політичної науки" / А. Б. Москалюк. — Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — Київ, 2012. — 206 с.

10. *Ілляшов Г. О. Духовні засади політичного процесу (теоретико-методологічний аналіз)*: Автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. політ. наук: спеціальність 23.00.01 "Теорія та історія політичної науки" // Г. О. Ілляшов. — Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — Київ, 2011. — 23 с.

Культура політичного протесту складається не лише з комплексу уявлень, а також і з сукупності навичок та вмінь, що необхідні для ефективної політичної діяльності. Розвиток і вдосконалення таких поведінкових зразків впливає, у свою чергу, на становлення відповідної нормативно-ціннісної орієнтації як фактора для вдосконалення органів і установ влади, політичного режиму, державного ладу.

Культура политического протеста состоит не только из комплекса представлений, а также и из совокупности навыков и умений, необходимых для эффективной политической деятельности. Развитие и совершенство-

вание таких поведенческих образцов влияет, в свою очередь, на становление соответствующей нормативно-ценностной ориентации как фактора для совершенствования органов и учреждений власти, политического режима, государственного строя.

Culture of political protest consists not only of complex ideas, but also from a set of skills that are necessary for effective political activity. Development and improvement of such behavioral samples affects, in turn, on the establishment of normative value orientation as a factor for improving the bodies and institutions of government, political regime, the state system.

Надійшла 20 листопада 2014 р.